

Fig. 1. Indre, set mod øst. NE fot. 1980. - *Interior, looking east.*

HOLME KIRKE

NING HERRED

Kirken var i middelalderen og så længe domkapitlet bestod underlagt ærkedegnens tilsyn[1] (om denne visitationsret se s. 1367). 1680 indlemmedes kirken i det nyoprettede baroni Marselisborg (jfr. alterkalk), i hvis besiddelse den blev indtil årene efter 1860, da kirketienden gradvis afhændedes til sognets hartkornsejere.[2] Kirken overgik til selveje 1. juli 1913.

Efter reformationen betjentes Holme og Tranbjerg menigheder af Thomas Andersen, der var forlenet med Maria Magdalene vikariet ved domkirken (jfr. s. 86) og boede i Århus.[3] Han fulgtes af sønnen Anders Thomsen (jfr. gravsten nr. 3); i forleningsbrevet af 18. februar 1577[4] blev det pålagt ham at residere ved domkirken, men »på sin alderdom omkring 1580«[1] tilegnede han sig Holme præstegård, hvorved Holme blev hovedsogn og Tranbjerg anneks. - Skåde udskiltes som et selvstændigt sogn og pastorat 1949, Tranbjerg 1973.

Kirkens patron, baron Constantin Marselis, lod kort før 1690 tårnets overdel nedrive; indtægten ved salget af materialer, sten og bly, skulle anvendes til »moderløse børns opdragelse«.[5]

Den middelalderlige kirke blev 1882 nedbrudt på grund af den dårlige vedligeholdelsestilstand og afløst af den nuværende bygning, der indviedes 1. søndag i advent samme år.[6] Efter en større ombygning og udvidelse 1968-69 blev kirken taget i brug igen 21. december 1969.[7]

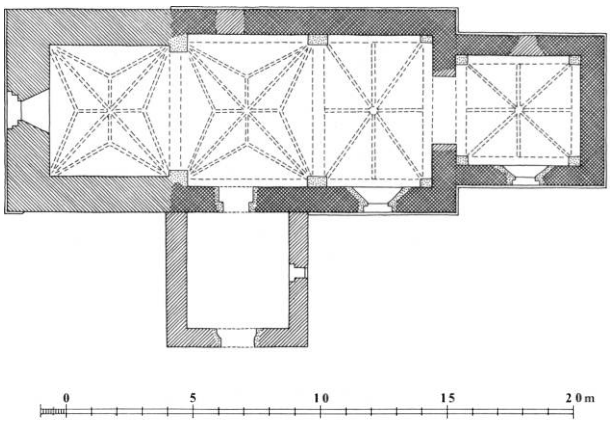
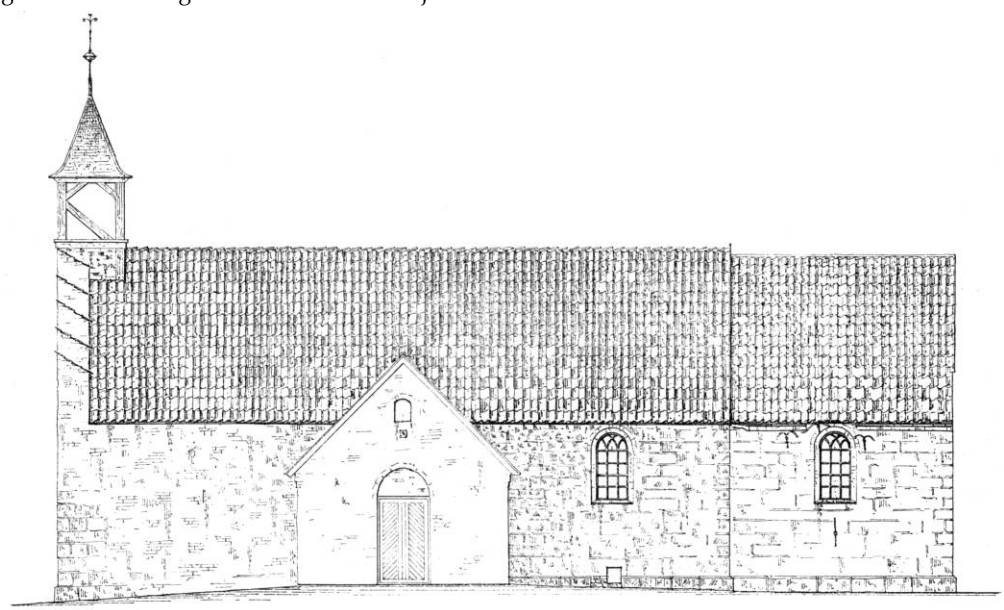


Fig. 2. Plan 1:300 af den nedbrudte †kirke. Tegnet af Marianne Nielsen på grundlag af fig. 9. - *Plan 1:300 of the demolished †church.*
Fig. 3. Opstalt 1:200 af †kirkens sydside (s. 2201). V.Th. Walther 1880 (NM). - *Elevation 1:200 of south side of the †church.*
Fig. 4. Tværsnit 1:200 gennem †kirkens skib og våbenhus, set mod vest (s. 2201). V.Th. Walther 1880 (NM). - *Cross section 1:200 of the nave and porch of the †church, looking west.*
Fig. 5. Opstalt 1:200 af †kirkens nordside (s. 2201). V.Th. Walther 1880 (NM). - *Elevation 1:200 of north side of the †church.*

Kirken fra 1882 er rejst på den gamle kirkes plads, på en banke midt i den tidligere landsby, der i løbet af 1960'erne er omdannet til en hurtigt voksende forstad til Århus.

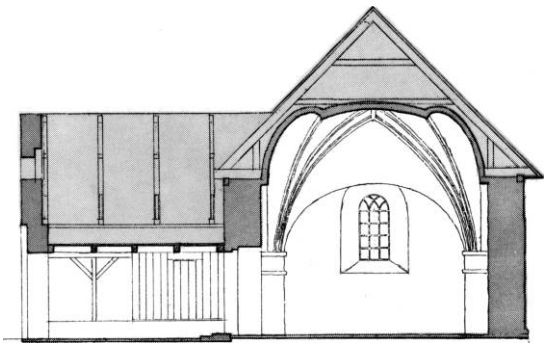
Kirkegården har bevaret sine gamle skel i syd, vest og nord, hvorimod den 1909[8] og 1977 er stærkt udvidet mod øst. I nord ses endnu det oprindelige markstensdige, der i 1870'erne i syd og vest er omdannet til cementafdækkede kløvstensmure.[9] Hovedindgangen i sydmuren udgøres af en køreport, flankeret af høje mure. Indgangen bestod i 17-1800'rne[10] af en tømret *†port* (sml. fig. 6) med en ganglåge, 1862[9] kaldet »stakitport«. - Indtil præstegårdens nedrivning 1951 grænsede kirkegårdens nordøstre hjørne direkte op til dennes gamle ladelænge, opført 1752 af bindingsværk.[11] - En stor *kapelbygning,* indeholdende redskabsrum og toiletter (arkitekterne Aksel Skov og Aage Kristensen) har 1967[12] afløst et †ligkapel, opført 1909 af arkitekt M. Fritz.[9]

DEN NUVÆRENDE KIRKE er opført 1882 af kgl. bygningsinspektør V. Th. Walther, men stærkt ombygget og udvidet 1968-69 ved arkitekterne Aksel Skov og Aage Kristensen. Kirken (fig. 7) bestod indtil 1968 af kor og skib med tårn i vest og våbenhus i syd. Murene er af små, røde teglsten over en høj sokkel af genanvendte kvadre fra den romanske kirke: nederst et gra-



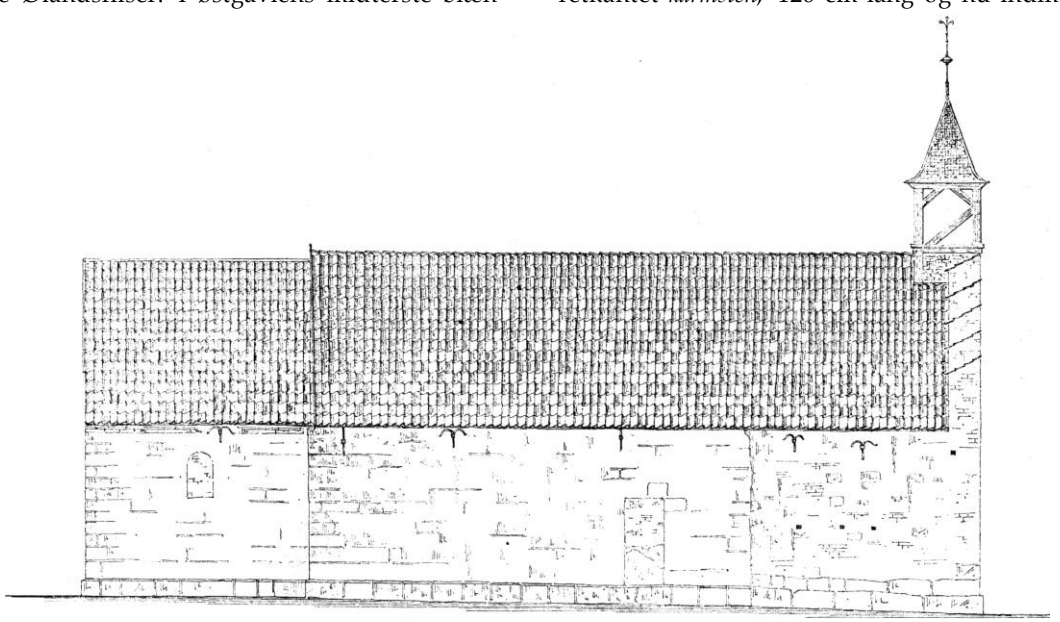
nitskifte med skråkant, herover tre skifter glaserede teglsten samt tre skifter »rustikkvadre« med afbanede hjørner. Bygningen var holdt i nyromanske stilformer med rundbuede arkadeblændinger på korets tre sider samt i våbenhusgavlen, hvis rundbuede døråbning indeholdt et nyhugget, glat tympanonfelt (nu på kirkegården). Tårnet afsluttes med en ottesidet overdel med rundbuede glamhuller og ottedelt pyramidespir (sml. Silkeborg kirke, opført af H. Sibbern 1876-77). Over skibets østgavl var en lille tagrytter, som camouflerede skorstenen. - Indvendig var det fladloftede kor og skib adskilt ved en 2,65 m svær triumfmur, hvori der i nord var indrettet et lille sakristi og i syd var opgang til prædikestolen. I vest var et pulpitur over et smalt, adskilt rum.

Ved kirkens ombygning 1968-69[7] nedrev man koret og forlængede skibet til det dobbelte, så kirken (fig. 8) i dag fremtræder som et stort langhus. Våbenhuset er nedbrudt og erstattet af et vindfang, og langs flankemurene er der opført smalle, skiferklædte »sideskibe«, adskilt fra Walthers bygning med et glasparti, der giver ovenlys. Sideskibenes østre afsnit åbner sig mod kirkerummet, mens der i vest er indrettet dåbs- og præsteværelse. Der er træloft, malet i gråt og sennepsgult; gulvet er lagt med røde Ølandsfliser. I østgavlens midterste blænding er 1982 indsat en *glasmosaik,* udført af billedhuggeren V. Foersom Hegndal, Risskov.



DEN MIDDELALDERLIGE †KIRKE, der kendes fra V. Th. Walthers tegninger (fig. 3-5 og 9), bestod ved nedbrydningen 1882 af romansk kor og skib samt et våbenhus i syd og et sengotisk tårn i vest, hvis overdel var nedrevet kort før 1690 og erstattet af en tagrytter.

Grundplanen i den beskedne *romanske kirke* var afsat efter helt enkle målforhold: skibet var udvendig dobbelt så langt som det kvadratiske kor, hvis mure flugtede med skibets vægge. Bygningen var rejst af *granitkvadre* over en sokkel med skråkant. Den smalle, retkantede *nordør,* der ikke brød soklen, var tilmuret med tegl; syddøren var rimeligvis lidt udvidet. En retkantet *karmsten,* 126 cm lang og nu indmuret



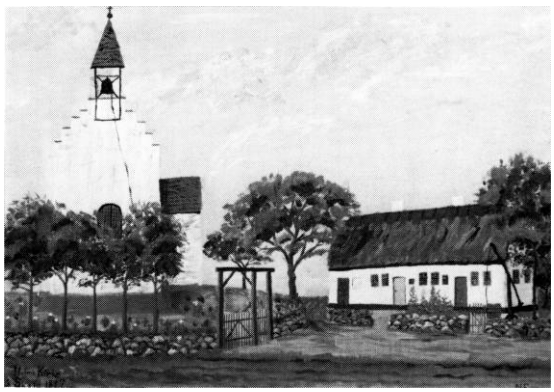


Fig. 6. †Kirke, kirkegård og skole 1837. Maleri, signeret N. Friis, i kirken. - *The †church 1837.*





Fig. 7. Kirken fra 1882, set fra sydøst (s. 2201). Ældre fot. i NM. - *The church from 1882.*
Fig. 8. Kirken efter ombygningen 1968-69 (s. 2200). NJP fot. 1982. - *The church after alterations 1968-69.*

i den søndre tårndør, stammer muligvis fra en af de to døre; den har i hjørnet en tynd rundstav (5 cm i tvm.) samt en lille tovsnoning. - Af de oprindelige *vinduer* sporedes kun den tilmurede åbning i korets nordmur. Der er bevaret fem romanske *vinduesoverliggere* af granit i og omkring den ny kirke: 1) indmuret i tårnets trappehus, 2) i præsteboligens have, 3-4) omkring flagstangen, sydøst for kirken, og 5) indmuret i verandaen ved Holme Vestergård; de rundbuede åbninger måler henholdsvis 57, 60, 63 (to) og 71 cm i murflugten og viser, at kirken har haft små vinduer. Overligger nr. 3 prydes af en svagt rundet stav, koncentrisk med buen.

Korbuen, der muligvis var udvidet, indeholdt oprindelig to profilerede *kraghånd* (jfr. s. 2127, fig. 8), 105-9 cm lange, svarende til en murtykkelse på ca. en meter. Det søndre (fig. 10), nu indmuret i kirkens sydvæg, har små rundbuer over fire tynde stave; det nordre (fig. 11), der er kløvet i to og indsat på hovedet i præstens havemur, smykkes på langsiden af et rankeslyng (sml. Tiset) og på enden (fig. 29) af en lille løve, som stenhuggeren - formodentlig ved en fejltagelse - har hugget med benene opad.

Tilføjelser og ændringer. I senmiddelalderen opførtes et tårn i vest, hvis øverste stokværk blev nedrevet i årene før 1690; også våbenhuset kan være kommet til i senmiddelalderen. Hvælvene i kor og skib, der har afløst flade bjælkelofter, er muligvis (om)muret i forbindelse med nedbrydningen af tårnet.

Tårnunderdelen var opført af munkesten samt kvadre og sokkelsten fra skibets nedrevne vestgavl. Den svære vestmur, 1,7 m tyk, stod 1880 med åbne bomhuller og jernankre, og her var et stort, rundbuet og udvendig falset vindue. - Baron Constantin Marselis, der overtog kirken 1680, lod inden 1690[5] tårnets blytækte overdel nedbryde (jfr. historik), hvorefter tårnunderdelen fik tag fælles med skibet, og klokken hængtes i en tømret og spåntækket *tagrytter* med *vindfløj* over den kamtakkede gavl, således som det var tilfældet med adskillige kirker på Århusegnen (sml. Lading s. 1850).

Ændringen af tårnet blev sandsynligvis led-

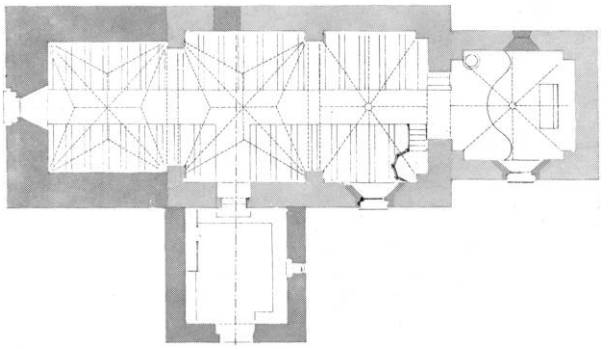


Fig. 9. Plan 1:300 af den nedbrudte †kirke (s. 2201). V. Th. Walther 1880 (NM). - *Plan 1:300 of the demolished †church.*

saget af en større *istandsættelse* af kirken o. 1688 (sml. stolestader), og det er muligt, at også hvælvene blev (om)muret i denne forbindelse. Disse var i koret og i skibets østende udformet som *ottedelte ribbehvælv,* i vestenden og i tårnrummet som *stjernehvælv.* I kor og skib hvilede hvælvene på murede piller, der imod sædvane ikke var falsede; skibets vestre hvælvfag var muret i ét med tårnarkaden (sml. fig. 4), hvis flade, lavtspændte bue leder tanken hen på bygmester N. H. Riemans arbejder i Bredsten kirke (Vejle amt).[13]

Våbenhuset (fig. 3) ved skibets syddør nævnes første gang 1702,[10] men var rimeligvis opført i senmiddelalderen. Det var muret af teglsten og stod 1880 uden særlige kendetegn. I syd var en rundbuet dør og i øst et lille vindue. Der var murede *bænke* langs væggene og et lille, tømret aflukke i det nordvestre hjørne. Træloftet manglede 1702 og 1715.[10]

Ved nedbrydningen 1882 var tagene overalt hængt med vingetegl; tagrytteren var klædt med egespån. Korets taggavl var ommuret og skibets gavlspids erstattet med en bræddevæg. Murkronerne lå i samme niveau, idet koret var forhøjet med en gesims. Skibets tag havde et betydeligt udhæng med sugfjæl, og taghældningen var lav i forhold til korets, hvis tagryg kun lå lidt lavere. - Indvendig var der i hver af de fire hvælvfag indlagt to kalkede bindbjælker, der bandt murene sammen.

Byggeriet 1882. Ved provstesynet 1879[8] konstaterede man, at skibets nordmur hældede stærkt udad, og efter bygningsinspektør V. Th. Walthers pålæg blev gudstjenesten midlertidigt suspenderet, indtil muren var afstivet med

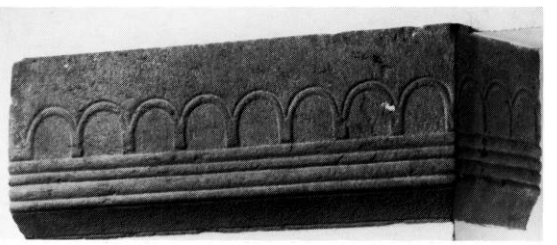


Fig. 10. Søndre korbuekragbånd, nu i kirkens sydvæg (s. 2202). NE fot. 1980. - *South string course.*

jernbjælker. Under forsøget på at ommure kirkens nordside i sommeren 1880[8] viste det sig, at også sydsiden var brøstfældig, og under indtryk af befolkningens almindelige holdning pålagde provsten herefter værgen at fremlægge en plan til en total fornyelse af kirken. V. Th. Walther, der 1872-73 havde opført nabokirken i Åby (s. 1430f.), valgtes som arkitekt. Tegningerne var færdige i december 1880, og projektet til den nuværende kirke opnåede ministeriets godkendelse 30. marts 1881, efter at dette dog forinden havde udbedt sig et alternativt forslag til en bygning helt af granit, der ifølge overslaget ville blive betydelig dyrere.[14]



Fig. 11. Nordre korbuekragbånd, indmuret i præstens havemur (s. 2202). NE fot. 1980. - *North string course of chancel arch.*



Fig. 12. Altertavle 1637, skænket af sognepræst Niels Christensen Hjortsvang og hustru Maren Jacobsdatter (s. 2204). NE fot. 1980. - *Altarpiece 1637, donated by the parish priest Niels Christensen Hjortsvang and his wife Maren Jacobsdatter.*

INVENTAR

Oversigt. Som kirkerummet fremtræder nu, er det helt præget af inventaranskaffelser efter ombygningen 1968-69 og istandsættelsen ved kirkens hundredårsjubilæum 1982. Bortset fra loftet er ethvert spor af indretningen fra 1882 forsvundet. Som alterudsmykning tjener den tidligere omtalte glasmosaik fra 1982. Det langstrakte alterbord, muret op ad østvæggen, og den massive prædikestol i skibets østende er sat 1969 af nyhuggede granitkvadre udført med kirkens sokkelsten fra 1882 som model. Fra ombygningen stammer tillige bænkestolene og orgelhuset, begge dele i lyst eg, samt de ringformede lysekroner.

Ældre inventarstykker og gravminder, overflyttet fra den nedrevne kirke, indtager nu en mere underordnet plads på skibets nedre vægge. Det drejer sig om altertavlen fra 1637, stolegavlene fra 1688 og det omtrent samtidige krucifiks og præsteepitaf. Kun den romanske døbefont har på grund af sin funktion og sit materiale fundet plads på linie med den nye prædikestol.

Indretningen af kirkerummet fra 1882 (jfr. fig. 15) var helt i traditionel stil, både hvad angik anvendelsen af det førnævnte, ældre inventar og ved nyanskaffelserne, der for †prædikestolens og (†)stolestadernes vedkommende var udført i eg i »romansk stil«[15] efter tegning af arkitekt V. Th. Walther. Genstandene fra denne tid er kort behandlet nedenfor.

†*Alterklæder.* 1715 omtales et rødt fløjlsalterklæde med sølvgaloner; 1790 var det ganske råddent og forrevet.[10] 1855[8] blev anskaffet et klæde af rødt silkefløjl med sølvtresser.[9]

Altertavle (fig. 12), af eg, givet 1637 af sognepræst Niels Christensen Hjortsvang og hustru, Maren Jacobsdatter (jfr. gravsten nr. 3); malerier fra 1969 af Ernst Trier.

Tavlen er et senrenæssancearbejde med mange barokke elementer. Den arkitektoniske opbygning er treleddet, fodstykket opdelt ved fire pilastre, storstykket ved fire frie søjler med plumpe kapitæler. Alle felter har profilerede fyldinger; postamentbjælken er smykket med rankeværk i fladsnit. Topstykket har kun ét, ret bredt fag med kvindelige hermer på de joniske pilastre. Stor- og topvinger er i hovedsagen ens, med halvroset indrammet af brusket barokbøjle, der løber ud i rovfuglehoved og kløer. Også midtfeltets arkade, med englehoved i



Fig. 13-14. Detaljer fra altertavlen 1637 (jfr. fig. 12) (s. 2205). NE fot. 1983. - *Details of Altarpiece 1637.*



Fig. 15. Indre af kirkerummet fra 1882, set mod øst. Ældre fot. i NM. - *Interior of church, 1882, looking east.*

sviklerne, er båret af pilastre med barokvolutter og rovfuglehoved. Velskårne fantasimasker (fig. 13-14) udfylder storsøjlernes prydbælter og flankerer fodstykket, hvis bladsmykkede pilastre for de to inderstes vedkommende er prydet med buttede kvindehoveder. Samme lidt grove, men forskelligt formede englehoveder af samme type som på Viby-tavlen (s. 2136) smykker top- og storgesimsens bøjleknægte samt topstykket under spiret med det reliefskårne årstal »1637«. I storfrisens sidefelter står præsteparrets giverindskrift, med reliefskårne, sammenskrevne versaler: »Gaf h. Nie(l)s / C. H den tavl« og »Maren / Iacobdater«.

Tavlens staffering, gråt i to nuancer med lidt brunt, grønt og beige samt forgyldning, er udført 1969 efter forslag fra Ernst Trier, der har malet topfeltets gyldne strålesol og midtfeltets mørkladne Korsfæstelse, begge i olie på træ.

Ved overflytningen til den nye kirke 1882 blev tavlen afrenset for alle farver, og i storstykkets smalfelter maledes vin- og liljeranker, i topfeltet to englehoveder, hvor man 1862[9] havde kunnet se »tidens øje«. Samtidig overmaledes og moderniseredes storfeltets *oliemaleri* på træ: Kristus velsignende brødet og vinen (fig. 17). Det tidligere storfeltsmaleri (fig. 16) blev ved en restaurering 1934 afdækket af Povl Jensen. Det er en mere følelsesladet fremstilling af Kristus, udført efter et forlæg formentlig af italiensk herkomst, måske malet efter 1787, da altertavlen var brøstfældig og truede med at falde ned.[10] Dette maleri og topfeltets opbevares nu i et rum i tårnet. Altertavlen er 1982 flyttet til skibets sydvæg.

Altersølv. Alterkalk (fig. 20) og disk, 1727, udført af Niels Jonsen, København. Kalken er 21,2 cm høj, af almindelig barok form med profileret, sekstunget fod, sekskantede skaftled og midtdelt, godronneret knop; stort, glat bæger. På en af fodpladens tunger er graveret

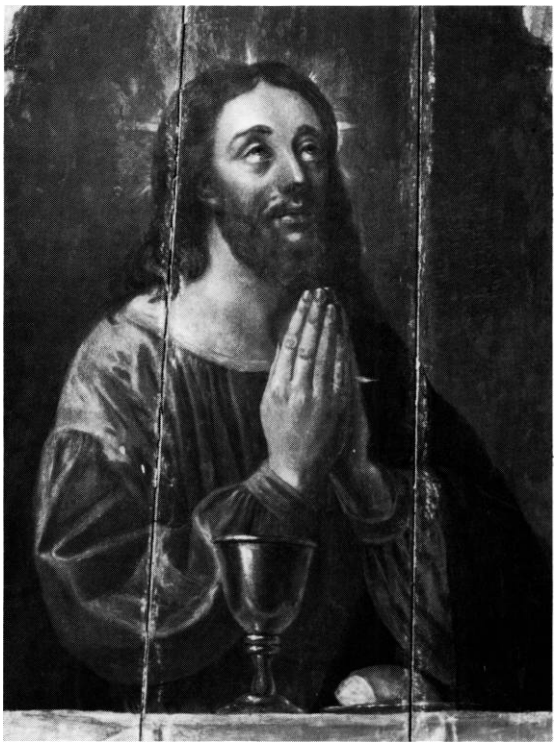


Fig. 16. Altertavlemaleri af Kristus (jfr. fig. 17), o. 1800 (s. 2205). Povl Jensen fot. 1934. - *Altarpiece painting c. 1800.*

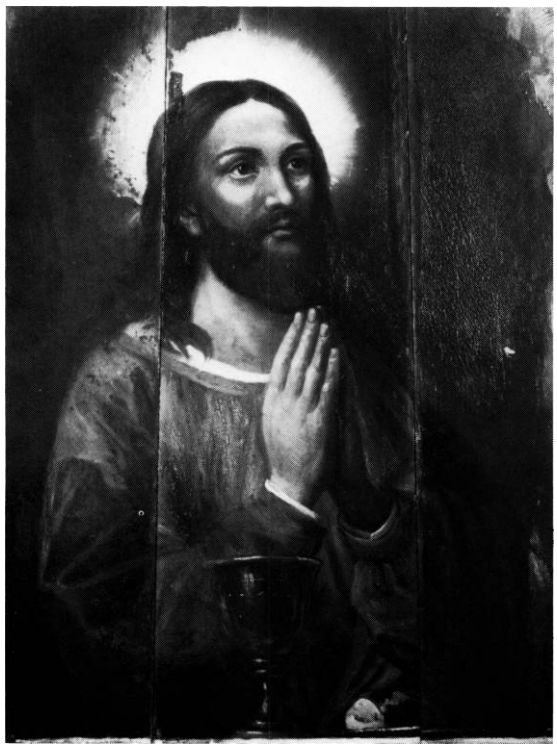


Fig. 17. Altertavlemaleri 1882, en »modernisering« af fig. 16 (s. 2205). NE fot. 1980. - *Altarpiece painting 1882, the earlier painting brought »up to date«.*

(skriveskrift): »Anno 1727«. Her ovenfor på foden et graveret alliancevåben for Frederik greve Danneskiold-Samsøe til Marselisborg og Dorothea komtesse Wedell (jfr. historik). Under foden fire stempler: 1) guldsmedens, Niels Jonsens (Bøje I, 1979, nr. 263), 2) Kbhvns bymærke 1727, 3) guardeinens, Conrad Ludolphs (Bøje smst. s. 72: CL / MW (Müntz-wardein) samt 4) månedsmærke: vædderen. Den tilhørende *disk,* 16,2 cm i tvm., har lille, opretstående kant; på randen et graveret cirkelkors, Georgskors på riflet baggrund. Under bunden to ens mestermærker som kalkens og under randen samme dateringsindskrift. - †*Altersølv.* En kalk og disk var før 1650[16] stjålet fra kirken ligesom i Ormslev (s. 2166). Ifølge inventarierne 1700 og 1715[10] var †*altersættet* da af tin.

Oblatæsker. 1) 1969, udført af »F. Hingelberg, Aarhus«. 2) 1862,[9] af porcelæn fra Bing & Grøndahl, den vanlige type, sort, med guldkors og -kanter (jfr. s. 2099). Ude af brug.

Vinkander. 1) Skænket 1934 og udført af A. F. Rasmussen. 2) 1862,[9] af porcelæn svarende til oblatæske nr. 2; ude af brug. En bronzeret †alterkande er nævnt i inventariet 1862.[9]

Sygesæt (fig. 33), 1752, udført af Anders Jensen Busted, Århus. Det lille sæt, af usædvanlig form, består af tre dele, der kan skrues sammen til en 12,3 cm høj genstand, der opbevares i et papfuteral. Den kun 5,4 cm høje kalk, med spidsoval knop og lavt bæger, har på det øvre fodled en indprikket indskrift (skriveskrift): »1752. A. Stæhr«, for en rådmand, senere godsforvalter på Marselisborg, der skænkede sættet ved svigersønnen, Rasmus Bagges tiltræden ved kaldet.[17] Til kalkens nedre fodled skrues den cylinderformede vinbeholder, hvis fod dels tjener som gemme for oblater, dels fungerer som disk (16 cm i tvm.). På dennes rand er stemplet to ens mærker for ovennævnte guldsmed (Bøje II, 1982, nr. 5929).

Alterstager (fig. 19), af messingblik, 1675-

1700, tidligst nævnt i inventariet 1715.[10] De statelige stager, 65,5 cm høje, med ens, profileret, ottekantet fod- og lyseskål, henholdsvis 31 og 27,5 cm i tvm. Snoede skaftled mellem led med hvirvelstillede bukler på hver side af midtplade. Skålene har blad- og frugtranker i drevet arbejde med punslede detaljer; lille messinglysepig.

Messehagler. To nyere, henholdsvis grøn og gul, den sidste mærket 1969. En ældre, af rødlilla fløjl med guldgalonerede kanter og rygkors, er ude af brug. †*Messehagler.* 1715[10] omtales en hagel af rødt fløjl med sølvgaloner. 1855 erstattedes den tidligere, røde fløjlshagel med guldkors af en ny, tilsvarende.[8]

Alterskranke, 1982, af smedejern. †*Alterskranker.* 1862[9] var skranken lige og forsynet med læderhynder. Samme år erstattedes den af en ny med drejede søjler, opstillet i et buet forløb foran alteret (jfr. fig. 9) svarende til Ormslevs (s. 2166).

Døbefont (fig. 30), romansk, af granit, kummen blålig med røde striber, foden lys brungrå; ifølge Mackeprang (Døbefonte s. 8, 336) tilhørende en værkstedsgruppe nær Århus, bl.a. Brabrand (s. 1533) og den helt tilsvarende i Beder. Kummen, der er ca. 68 cm i tvm. og ca. 28 cm dyb, har ved mundingen en lille skråfas over en spinkel rundstav hvorunder en kraftig båndfletning, dog i ret fladt relief. Under kummen danner et lille afsæt overgang til fodens øvre, spinkle rundstav. Den retkantede fod, med let skrå sider, er smykket af arkader med baser og stavkapitæler. Fodens bundflade er groft afbrudt, rimeligvis fordi fonten tidligere har været nedstøbt i gulvet. Kummen forekommer opbanet, hvilket muligvis er sket 1860[8] i forbindelse med en rensning. Den stod da under korbuen i den gamle kirke, men flyttedes o. 1862 til korets nordvestre hjørne[9] (jfr. fig. 9).

Dåbsfad, 1860, af messing, 66,5 cm i tvm., med bred rand og ombukket kant; 1892 gjort dybere.[8]

Et **dåbsfad* fra 1687, bortkommet fra kirken i forrige århundrede, findes nu i Frederikskirken i Skåde sogn (s. 2215).

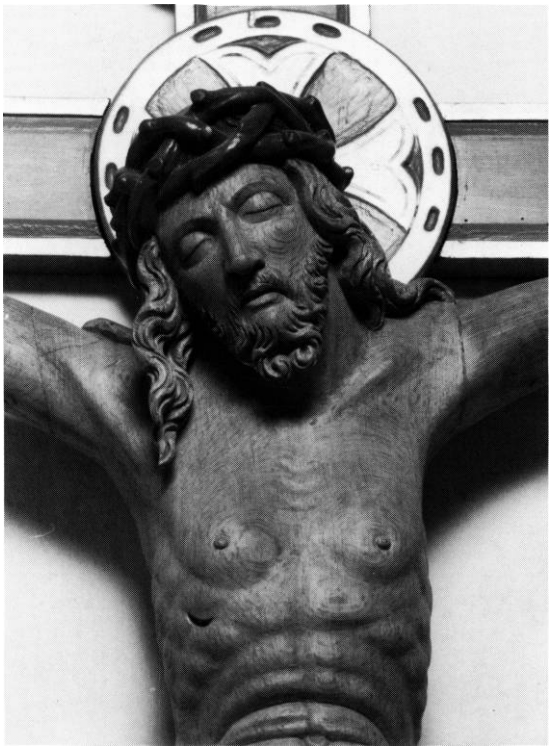


Fig. 18. Udsnit af krucifiks fra o. 1675-1700 (s. 2207). NE fot. 1980. - *Section of crucifix from about 1675-1700.*

Dåbskande, o. 1862,[8] af tin, udført af den københavnske kandestøber Carl Magnus Svanberg, der har leveret flere tilsvarende kander til egnens kirker (jfr. bl.a. Kolt s. 2188). 27 cm høj til overkanten af den højt optrukne hank. Den ringdelte lågknop, hvis ende er afbrudt, er antagelig fornyet. Under bunden kandestøberens stempel med initialerne »CM[S]« over Københavns tre tårne og »1842«, årstallet for mesterens optagelse i lavet. En *dåbskande* af porcelæn, svarende til vinkanden ovenfor, er nu ude af brug.

Krucifiks (fig. 18), o. 1675-1700, af eg. Den fintskårne figur, 115 cm høj, hænger i strakte arme, der er fornyet i ny tid. Øjnene er lukkede, og under den grenede, flettede tornekrone er håret markeret ligesom på det beslægtede (epitafie)krucifiks i Århus domkirke (s. 718). Den slanke krop har angivelse af anatomiske detaljer; i siden ses det lille brystsår. Lændeklædet er ret smalt, folderigt og lagt i flere lag,



Fig. 19. Alterstage o. 1675-1700 (s. 2206). NE fot. 1980. - *Altar candlestick c. 1675-1700.*



Fig. 20. Alterkalk udført 1727 af Niels Jonsen, København (s. 2205). NE fot. 1980. - *Chalice 1727, made by Niels Jonsen, Copenhagen.*

med midtsnip ned mellem benene og med knælang sidesnip. De bøjede bens knæskaller og hudfolderne ved anklerne på de overlagte fødder er tydeligt markeret. Også figurens rygside er fuldt udarbejdet. Nagler og korstræ er nye, antagelig fra 1882. Selve figuren er afrenset for farver, mens tornekronen er malet grøn, blodsporene røde og lændeklædet gulbrunt, hvorunder skimtes guld. Korstræet et lysblåt med gyldne kanter og glorieskive. 1885[15] hang krucifikset over indgangen på skibets sydvæg, nu østligt på nordvæggen.

Prædikestol 1969. †*Prædikestole.* Den nedrevne kirkes stol med lydhimmel, af ukendt alder, havde ifølge synsprotokollen 1862[9] fire fag med de fire evangelister. Til kirken fra 1882 anskaffedes en ny stol med himmel (jfr. fig. 15). Dens fire fyldingsfag, hvert afsluttet af trekløverbue, var adskilt af slanke hjørnesøjler; egetræsmalet som det øvrige træværk. Fra lydhimlen er bevaret den hvidmalede hængedue, der på den ene vinge har indridset »AP«.

Bænkestole 1969. Langs skibets vægge er opstillet ialt 26 *stolegavle* af fyr,[18] alle med årstallet 1688, og udført af samme snedker, som har leveret tilsvarende stole til nabokirkerne Tiset og Malling. De glatte gavlplanker har topstykker med fladsnitsdekorationer af tre forskellige typer (fig. 22-24): 1) Tulipan, der skyder op mellem dobbelte, volutsnoede slanger, hvis tunger støder sammen over et blomsterløg, der flankeres af årstallet. Detaljer som de vinkelformede skæl på slangernes kroppe og tulipanens blomsterblade er nu helt udspartlet ved overmaling (jfr. de ovennævnte kirkers stole). 2) Profildobbeltmaske med bladlokker og 3) blomst med løgformet midtparti, hvis indridsede rod flankeres af det indskårne årstal. O. 1850 var de lyst perlemalede, 1879 egetræsmalede.[8] (†) *Stoleværket,* hvortil ovennævnte gavle hørte, bestod 1862[9] af 17 mandfolkestole og 19 fruentimmerstole, alle lukkede (dvs. med døre) og forsynede med rygstød og fodskamler; stolerækkerne strakte sig ind i tårnrummet (jfr. fig. 9).

1882 opstilledes nyt (†)*stoleværk* i den nyopførte kirke (jfr. fig. 15). Herfra er bevaret to

gavlplanker (fig. 25), én opstillet ved hver væg. De har årstallet skåret i et forsænket felt og som de †øvrige snostave på siderne; tidligere egetræsmalede.

†*Prceste-* og †*degnestol* ønskedes 1862 fjernet fra koret; i stedet skulle anskaffes en lænestol til præsten og degnestolen flyttes hen under korbuen, hvor degnen også havde sin plads efter 1882.[9]

Fattigbøsse, o. 1882, af brunmalet zink; ude af brug.

Orgel, bygget 1967 af Marcussen & Søn, Åbenrå. 15 stemmer fordelt på hovedværk, brystværk og pedal. Tegnet af Aage Kristensen. I skibets vestende. †*Orgel,* leveret 1907 af A. C. Zachariasen, Århus, fire stemmer;[19] opstillet i vest.

Salmenummertavler, 1968. †*Tavler* fra 1882, svarende til †stoleværket (jfr. fig. 15), med indskudsbrikker.

Kirkeskib (fig. 21), fregat fra o. 1750, med løve som gallionsfigur og agterspejl med vinduer; 18 kanoner. Skroget tildannet af en udhulet klods.[20] Sortmalet, kølen gråhvid, agterspejlet dekoreret i rødt, hvidt og guld; løven forgyldt. Tidligst omtalt 1899[9], da man ønskede det sænket 2 alen. Repareret 1934 og sidst 1970 af modelbygger A. Nissen, Varde. Ophængt over midtgangen.

Klokker. 1-3) Tre næsten ens, »Støbt af Petit & Fritsen Holland til Holme kirke år 1975«;

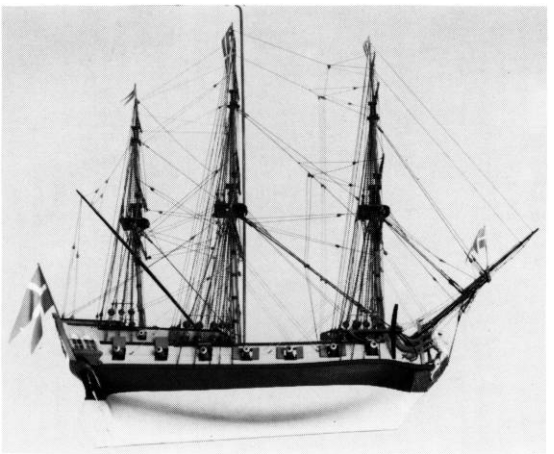


Fig.21. Kirkeskib, fregat fra o. 1750 (s. 2209). NE fot. 1980. - *Votive ship, c. 1750.*

henholdsvis 96 cm, 79,5 og 68,5 cm i tvm. 4) »Omstøbt 1873« i S. Frichs klokkestøberi.[21] Reliefversaler på bånd over slagkanten; 63 cm i tvm. Ude af brug; opstillet i kapelbygningen.

†*Klokker.* 1-2) 1528 afgav kirken to klokker i forbindelse med klokkeskatten; med al jernfang (ophæng) vejede de henholdsvis 1½ skippund, 3 lispund og 1 skippund, *1½* lispund.[22] 3) 1787 noterede kirkesynet,[10] at klokken var revnet og ikke duede til at sammenkalde dem, der boede uden for byen. 1847 ønskedes den omstøbt, da den manglede et 15 tommer langt randstykke.[8] Klokken målte da 18 tommer indvendigt i højden og var 21 tommer i tvm. 4) O. 1848, om-

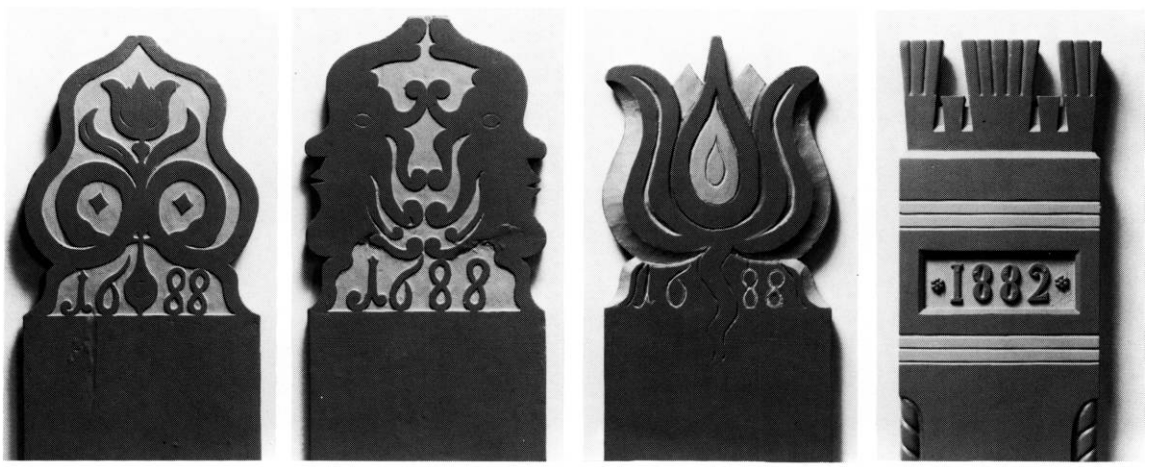


Fig. 22-25. Stolegavle fra 1688 og 1882 (s. 2208). NE fot. 1980. - *Pew ends from 1688 and 1882.*



Fig. 26. Epitaf, med malet årstal 1682, opsat af sognepræst Christen Jensen Thorsager og hustru Marie Michelsdatter Housing (s. 2210). NE fot. 1980. - *Sepulchral tablet with the painted date 1682, provided by the parish priest Christen Jensen Thorsager and his wife Marie Michelsdatter Housing.*

støbt i Randers, antagelig af P. Meilstrup; revnet allerede 1851, da klokkestøberen fra Randers atter måtte hentes for at bese den.[8] Ifølge synsprotokollen 1862 var den uden særlige inskriptioner. 1872 atter revnet,[9] omstøbt følgende år (jfr. ovenfor).

GRAVMINDER

Gravminderne fra den nedbrudte kirke anbragtes 1882 i den nye, omend på mere beskedne steder.

Epitaf (fig. 26), af eg, med malet årstal 1682 og portrætmaleri, ifølge indskrift over hr. Christen Jensen Thorsager, præst ved Holme og Tranberg i 27 år, og hustru Marie Michelsdatter (»Michaelis«) Housing. Han var født 23. aug. 1638, hun i Randers 25. febr. 1647. De døde henholdsvis 1665 (antagelig fejl for 1695[23]) og 1687.

Det store epitaf, opsat i ægteparrets levetid, er en nøje kopi af det da i Århus domkirke senest ophængte stenepitaf over en biskop, Jacob Matthiesen, †1666 (s. 708, nr. 19). Det rektangulære storfelt, med maleri indrammet af springlister, er flankeret af korintiske søjler og pyramidespir på kugler stående på et postament, hvis endestykker er indfattet af kraftige C-volutbøjler. Top- og hængestykkets hvælvede ovalfelter er som forbilledet indrammet af barokbøjler og kraftige frugtguirlander, dog afvigende i detaljernes udformning. Et ekstra led er også indskudt over søjlekapitælerne til støtte for topstykkets volutgavlstumper.

Epitafiets staffering er i hovedsagen den oprindelige, men renset og udbedret ved Povl Jensens restaurering 1934. Hovedfarverne er brunt og to forskellige grå, med gråhvidt på guirlander, top- og hængefrugter og enkelte led. Profillisterne sorte eller nyforgyldte. Bundfarven er sort for de latinske indskrifter, der står med gylden kursiv, i topovalen: Hvorledes skulle vi gengælde Herren alle disse (velgerninger). Vi har ikke været sådanne. I hængestykkets oval gravskriften og på en lille, rektangulær plade herover: Had er dydens ledsager; jeg venter hadet, men jeg foragter det. På postamentfremspringene er meget kunstfærdigt malet afdødes, ens spejlmonogrammer over »A(nn)o 1682«.

Det store portrætmaleri (fig. 27-28), 124x93 cm, udført i olie på træ, viser ægteparret bedende og knælende på grå puder lagt på den lysbrune jord, hvor en lille plante ses i forgrunden. Han er i ornat med stor, dobbelt pibekrave og lille, sort kalot på det rødbrune hår, der falder naturligt ned over panden. Hun har sort kjole med hvid kniplingskrave og -underærmer, opbundet med sorte sløjfer. Under det hvide forklæde skimtes den røde underkjole





Fig. 27-28. Udsnit af epitafiemaleri o. 1682 (jfr. fig, 26) (s. 2210). JJF fot. 1980. - *Section of painting from sepulchral tablet c. 1682.*

med gyldne blomster. På det krusede, gråhvide hovedlin istukket sorte bånd og blade bærer hun en sort baret; om halsen guldkæder. Bag personerne åbner den mørksorte himmel sig for Kristus på korset, udført efter et forlæg, der går tilbage til Van Dyck. På skriftrullen læses: »lesvs Nazarenvs rex ivdeorvm«. På hver side af krucifikset en gul kursivindskrift, på latin: I Herren Jesu lidelse og død vendes alt vort håb. - I disse (er) vor hvile, sikkerhed, mod, liv og frelse.

De fint karakteriserende portrætter måler sig med de bedste samtidige i Århus domkirke og Vor Frue, og flere fællestræk taler for, at de er udført af samme maler (jfr. nr. 20, 21, 25-26, s. 710ff. og nr.9, s. 1210).[24] 1882 ophængt i våbenhuset, 1934 flyttet til skibets sydvæg, 1982 til nordvæggen.

Gravsten. 1) (Fig. 31), romansk, af grovkornet, grålig granit med mange sorte korn, 134x47 cm og 20 cm tyk. Ca. 6 cm inden for kanten løber en dobbelt rammelinie, og feltet her indenfor optages af tre Georgskors, de to for enderne med ophøjede kanter, det midterste har arme med dobbelte tovsnoninger; dette kors forbindes med de to andre ved en tovsnoet processionsstav. Indmuret i kirkens sokkel, på nordsiden.

2) (Fig. 32), romansk, af grovkornet, grå granit, trapezformet: 121x43-32 cm. Fladen optages af et dobbelt Georgskors forbundet ved en fælles processionsstav; det øvre kors, i lavt relief, er flettet som på sten i Kolt (s. 2191, nr. 1) og Malling, det nedre har ophøjede kanter som sten nr. 1 ovenfor. Indmuret i sydvæggen af et rum i tårnets første stokværk.



Fig. 29. Vestenden af nordre korbuekragbånd, jfr. fig. 11 (s. 2202). Olaf Olsen fot. 1957. - *West end of north chancel arch string course.*



Fig.30. Romansk døbefont (s. 2207). NE fot. 1980. - *Romanesque font.*

3) (Fig. 34), kort efter 1626, over sognepræsterne Anders Thomsen og Niels Christensen Hjortsvang samt deres hustru Maren Jacobsdatter (jfr. historik og altertavle). Indskriften, med velhuggede, fordybede versaler, lyder: »Her hviler ved herens alter s(alig) her Anders Thomissøn hans alder 76 aar. sofver her oc s(alig) her Niels Christensøn Hiordtzvang, som 1. famvleret (tjente) e. v. Holgier Rosenkrantz (†1642). 2. s(alig) m(agister) lens Gødesøn biscop (†1626, jfr. Århus domkirke s. 826). 3. var saa Gvds tiener. 4. oc sogneprest til Holme oc Trandbierg • aar, hans alder • aar, med deris s(alig) hvstrv Maren Iacobs daater hi(n)dis alder • aar. Gvd gifve dem d(et) e(vige) l(iv)«.

Rød kalksten, 84,5x54 cm, med kassetteværksprydet ramme af samme art som bl.a. ses på en sten i Grundfør (s. 1666, nr. 2), i hjørnerne afbrudt af cirkler med evangelistsymboler holdende kartoucheskjolde med deres navne, med versaler, foroven »S. Mattevs« og »S. Marcvs«, forneden »S. L(uca)s« og »S. Iohannes«. Siksakhugget baggrund for rammeornamentikken. - Stenen har i den tidligere kirke som nævnt ligget i koret, hvor præsterne almindeligvis var begravet, og hvor gulvet 1781 ved alteret og langt ned i kirken var revnet på grund af sunkne grave, så præsten beklagede sig over at være i fare hver gang, han skulle uddele sakramentet.[10] Nu indmuret i østvæggen i nordre sideskib.

4) O. 1650. Rødlig kalksten, 171x90 cm, hvis ornamentik og indskrift, med fordybede versaler, er stærkt nedslidt. Inden for en glat ramme har stenen foroven et relief af den opstandne Kristus stående under et rundbuet felt, der i siderne støttes af små englehoveder. Sådanne ses også i stenens fire hjørner, de øvre dog skråtstillede. På kirkegården ved tårnets sydvesthjørne.

†*Gravsten* 1664? På en ituslået gravsten, der o. 1914 lå i en have i Holme by, kunne læses dele af en indskrift,[25] hvorefter stenen måske var lagt af »erlig oc velacht mand Christopher ... Sonlesø? hustru(?) Ane Peder(sdatter?) over ...(Lau)ridtzen Kaa(e?),« død »her i Ho-



Fig. 31. Romansk gravsten nr. 1 (s. 2211). NE fot. 1980. – *Romanesque tombstone no. 1.*



Fig. 32. Romansk gravsten nr. 2 (s. 2211). EM fot. 1948. - *Romanesque tombstone no. 2.*

lom« 43 år gl., og hustru (An?)ne Ofvesdater, †1659, 93 år gl. »Gud gifve dem en gledelig oc ærrefvld opstandelse 1664(!)«. Langs randen stod en religiøs indskrift.

Et †*gravtræ* skal tidligere have ligget på kirkegården; det var blåmalet, og det hed sig i øvrigt i sognet, at (lig)træerne skulle males til pinse.[26]

En *muret* †*begravelse* i den nedrevne kirke har rummet kister med ligene af tidligere præster i Holme og Tranbjerg.[27] På Walthers tegning 1880 (fig. 3) ses i skibets sydmur åbningen til en luftskakt, der formodentlig har ført ned til en underliggende gravkælder.

KILDER OG HENVISNINGER

Ved embedet: Liber daticus 1813-58. - Synsprotokol 1862-1925. - Se i øvrigt fortegnelse over arkivalier vedr. kirkerne i Århus amt i almindelighed s. 37-39 samt forkortelser s. 42-44 og s. 1650-51.

NM 2. afd.: Håndskrift: F.Uldall: Om de danske landsbykirker, III, 1885, s. 259-62. Præsteindb. 1890. - Indberetninger ved Chr. Axel Jensen 1907 (notater vedr. bygning, inventar og gravminder), Povl Jensen 1935 (istandsættelse af altertavle og epitaf), Erik Moltke 1948 (romansk gravsten), modelbygger A. Nissen, Varde 1971 (kirkeskib), Vibeke Michelsen og Poul Grinder-Hansen 1980 (inventar og gravminder), Jens-Jørgen Frimand 1980 (epitaf). - Fyldige udskrifter af de gennemgåede arkivalier findes i NM 2. afd. - Bygningsbeskrivelse ved Niels Jørgen Poulsen, inventar og gravminder ved Vibeke Michelsen, orgel ved Ole Olesen. Redaktionen afsluttet 1983.

Notebøger. NM 2. afd.: Povl Jensen X, 1934, s. 11, 32 (altertavlens indskrift), XXII, 1932, s. 51-56, XIII, 1934, s. 44, 57 (altertavle og epitaf).

Tegninger og opmålinger. NM 2.afd.: Plan, snit og opstalter af den nedbrudte kirke samt tegning af



Fig. 33. Sygesæt udført 1752 af Anders Jensen Busted, Århus (s. 2206). NE fot. 1980. - *Chalice for the sick, 1752, made by Anders Jensen Busted, Århus.*

døbefont og stolestade ved V. Th. Walther 1880.

Litteratur: MeddÅSt. 1968, s. 45f. og 1970, s. 93ff.

[1] Sml. LA Vib. Århus bispearkiv. Ning herredsbog 1661 (C 3.1090). - Vedr. de gamle, biskoppelige afgifter kirkehavre og -lam se under Viby s. 2130.



Fig. 34. Gravsten nr. 3, o. 1625-50, over sognepræsterne Anders Thomsen og Niels Christensen Hjortsvang samt deres hustru Maren Jacobsdatter (s. 2212). NE fot. 1980. - *Tombstone no. 3, c. 1625-50, for the parish priests Anders Thomsen and Niels Hjortsvang and their wife Maren Jacobsdatter.*

[2] LA Vib. Ning hrd.s arkiv. Realregister for Holme sop 1800-1900.
[3] Århus Domkapitels Jordebøger I, 184 og II, 94.
[4] KancBrevb.
[5] Sml. LA Vib. Århus bispearkiv. Ning herredsbog 1690 (C 3.1106) samt DaAtl. IV, 1768, s. 109.
[6] Sml. Jyllandsposten 4. dec. 1882.
[7] MeddÅSt. 1970, s. 93-97.
[8] LA Vib. Hads-Ning hrdr.s provsti. Synsprotokoller 1842-1909 (C 31.1-2).
[9] Synsprotokol 1862-1925.
[10] LA Vib. Århus bispearkiv. Kirkesyn 1700-1803 (C 3.1166-77).
[11] Jfr. Aarhuus Stiftstidende 29. marts 1951.
[12] Jfr. MeddÅSt. 1968, s. 45f.
[13] Jfr. N.J. Israelsen: Nicolaus Hinrich Rieman. Bygmester i Jylland. Foreningen til gamle bygningers Bevaring 1965, s. 17f.
[14] Sagens akter i RA. Kultusministeriet 1. dpt., journalsag G 81 (1881), indeholdende *plan* og *opstalter* af V. Th. Walthers ikke benyttede forslag, indsendt 15. marts 1881.
[15] Uldall 1885.
[16] RA. DaKanc. Inkomne breve, 12. marts 1650.
[17] Jfr. Sven Fritz, i Holme sogns kirkeblad 15. apr.-15.juni 1983.
[18] I tårnets 1. stokværk er anbragt endnu en gavl.
[19] Zachariasen: Orgelfortegn.
[20] Indb. ved A. Nissen 1971. Venligst oplyst af Henning Henningsen, tidligere Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg.
[21] Nyrop: Kirkeklokker, s. 295.
[22] RA. Rgsk. før 1559, Fortegn, over afleverede klokker 1528/29. Reg. 108 A.
[23] Jfr. Wibergs præstehistorie 1,662 og JySaml. 4. rk. II, 196.
[24] Jfr. desuden epitafier i Falling og Saksild (Hads hrd.).
[25] JySaml. 4. rk. II, 196.
[26] Kai Uldall: Gravtræ og Gravramme, i Fra NMArb. 1931, s. 46.
[27] Præsteindb. 1890.

SUMMARY

The Medieval church was demolished in 1882 because of its dilapidated condition, and the present building designed by the architect V. Th. Walter (cf. Åby church, p. 1430f.) replaced it. This church was thoroughly rebuilt and extended 1968-69.

The old church, known from V. Th. Wal-



Fig.35. Landsbyplan 1:10000, målt 1804. Nye udstykninger medtaget til 1856. - *Map of the village 1804.*

ther's drawings consisted when demolished in 1882 of Romanesque chancel and nave with a porch in the south and a late Gothic tower in the west, the upper part of which was demolished c. 1690 and replaced by a ridge turret. The Romanesque structure was built of granite ashlar on a chamfered base. In and around the new church five Romanesque lintels and two moulded string courses are preserved. The latter were originally in the chancel arch.

A certain amount of furniture from the demolished church was transferred to the new one in 1882, but without having an actual function. This is true of the altarpiece from 1637, donated by a parish priest and his wife, the pewends from 1688 and the crucifix from about the same time. Some items in use are the chalice from 1727, the altar candlesticks from 1675-1700 and the Romanesque baptismal font which corresponds exactly to the one in Beder, and also the votive ship, a frigate from c. 1750. The rest of the furniture has more recently replaced that from 1882. - A priest's sepulchral tablet from c. 1682, with a portrait painting, is a copy of a bishop's sepulchral tablet in Århus cathedral (p. 708, no. 17); the painting has parallels in the same place as well as in the Church of Our Lady in Århus (p. 710ff. and 1210). Two Romanesque tombstones are preserved.

SKÅDE KIRKE

NING HERRED

Kirken i Skåde bakker, kaldet *Frederikskirken* efter daværende kronprins Frederik (IX), er opført under den tyske besættelse 1942-44 af arkitekt Harald Lønborg-Jensen med den typiske østdanske landsbykirke som forbillede. Den hvidkalkede og teglhængte bygning består af apsis, kor og skib samt et kraftigt tårn i vest med våbenhus ved sydsiden. Gavlene er kamtakkede med blændingsdekorationer på tårn og våbenhus. Det indre dækkes af krydshvælv, apsiden af et halvkuppelhvælv. Ved korets nordside er 1967 tilføjet et sakristi med halvtag og ved tårnets nordside opførtes endnu et våbenhus med dåbsventeværelse, mage til det ved sydsiden (arkitekterne Aksel Skov og Aage Kristensen).[1] - Skåde sogn udskiltes af Holme som et selvstændigt sogn og pastorat 1949.

Også *inventaret* efterligner de gamle landsbykirkers og er i hovedsagen udført i renæssancestil. Altertavlens maleri er af Wilfred Glud (1872-1946). Granitdøbefonten er i nyromansk stil.

**Dåbsfadet* (fig. 2), 1687, er af tin, udført af Århus-kandestøberen Hans Nielsen Gotlæn-